

Михайло Нагірняк

(кандидат історичних наук, доцент,
Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності)

ТАКТИКА ДІЙ РАДЯНСЬКИХ РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ У БОРОТЬБІ З НАЦІОНАЛЬНИМ РУХОМ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1944–1945 рр.)

Необхідність глибоких досліджень, об'єктивного висвітлення історичних і військово-політичних аспектів багатолітньої збройної боротьби українського народу 40–50-х рр. ХХ ст. для розуміння минулих визначних подій вітчизняної історії є вимогою часу, оскільки вони сприймаються частиною нашого суспільства по різному, що певною мірою перешкоджає консолідації української нації. Саме недостатність фундаментальних науково-історичних праць та досліджень, які б комплексно висвітлювали всі аспекти процесу утвердження радянського режиму на західноукраїнських землях, не дає нашому суспільству грунтовно переосмислити події того складного періоду новітньої історії України, а також усвідомити те, що український національно-визвольний рух за державність – складова загальноєвропейського руху Опору проти нацистського та радянського тоталітарних режимів.

У радянській історіографії об'єктивне дослідження проблеми ніколи не ставилося. Аналізуючи праці істориків СРСР–УРСР можна зауважити, що їхні концепції визначалася і суворо регламентувалася документами та рішеннями органів Комуністичної партії. Автори оминали проблему насильницького характеру поновлення радянського режиму в західноукраїнських землях, однобоко висвітлювали діяльність ОУН і УПА, усіляко приховували безпрецедентний за тривалістю і масштабом та широку участю населення національно-визвольний рух, або brutally фальсифікували його.

Лише у добу незалежності України національно-визвольний рух 1940–1950-х рр. почав розглядатися з позиції наукового бачення, а відкритий доступ до великого масиву документів архівів України дав можливість висвітлювати проблему об'єктивно, без колишньої цензури. Саме в останні два десятиліття з'явилися фундаментальні праці С. Кульчицького, А. Кентія, Л. Дещинського, О. Рубльова, А. Руснакенка, В. Сергійчука, Ю. Шаповала та інших. За останні роки з'явила низка публікацій присвячених репресіям радянських репресивно-каральних структур проти населення західних областей України. Механізм функціонування каральної системи в Україні в повоєнні роки досліджували І. Білас та І. Винниченко, а специфіку проявів

радянських репресій у різних аспектах життя місцевого населення Я. Дашкевич, Ю. Киричук, С. Макарчук, Т. Марусик. Серед найновіших праць – дослідження М. Леськів та М. Вахули.

Однак і сьогодні актуальною залишається потреба глибокого переосмислення історії поновлення і функціонування радянського режиму в західних областях України в повоєнні роки на основі нових фактів і документів. Актуальність даної статті значим чином також зумовлюється тим впливом, який мають наслідки подій 1944–1953 рр. на сучасний процес державного будівництва в Україні.

Саме тому перед нами стоїть завдання відтворити стратегічні цілі вищих органів радянської влади в СРСР і УРСР щодо впровадження тоталітарного режиму на західноукраїнських землях, проаналізувати заходи радянської влади по його встановленню, форми і методи утвердження, визначити роль і місце у цьому процесі партійних і радянських структур та органів НКВС–НКДБ.

Досліджуючи проблему встановлення радянського режиму в Україні в 40–50-х рр. ХХ ст. можна виділити декілька періодів довготривалої, більш як десятилітньої боротьби радянських карально-репресивних органів проти національно-визвольного руху за утвердження тоталітарного більшовицького режиму в Західній Україні. Кожен етап має характерні відмінності у тактиці і стратегії, масштабах, формах і методах боротьби¹.

Перший етап (лютий–жовтень 1944 р.) охоплює період зайняття території Західної України Червоною армією. Його характерною рисою було збройне протистояння частин НКВС, військ 1-го і 4-го Українських фронтів із широким залученням радянських партизанських з'єднань і крупних повстанських формувань групи УПА-Північ та УПА-Захід. Водночас йшло формування органів радянської влади, структур НКВС і НКДБ, винищувальних батальйонів, утворення прибулими частинами НКВС мережі військових гарнізонів, розгортання їх діяльності методом великих чекістсько-військових операцій та масових репресій.

На другому етапі (листопад 1944 – травень 1945 р.) під тиском Москви на боротьбу з УПА й оунівським підпіллям скеровано майже всі формування НКВС і НКДБ УРСР, які методом великих чекістсько-військових операцій (блокад) завдали відчутних втрат УПА. Влада докладала всіх зусиль для виконання наказу Сталіна ліквідувати визвольний рух у регіоні до кінця радянсько-німецької війни. Водночас розгортається широка депортация сімей вояків УПА, мобілізація до війська, перепис населення, які підтримали

¹ Нагірняк М. Я. Боротьба тоталітарного режиму з національно-визвольним рухом (лютий–листопад 1944 р.) // Держава та армія. Вісник національного університету "Львівська політехніка". – № 541. – Львів: НУ "Львівська політехніка", 2005. – С. 27–28.

морально-бойових дух повстанців і обмежили базу резервів. Однак у ході напружених військових дій командуванню УПА вдалося зберегти боєздатність частин і масштаби бойової діяльності.

Третій етап (червень 1945 – травень 1947 р.) відзначається широким наступом на визвольний рух із залученням великих сил, зокрема Червоної армії, які влада після закінчення радянсько-німецької війни зосередила на території західних областей УРСР. Це змусило Крайовий провід ОУН і командування УПА здійснити реорганізацій бойових формувань і перейти до дій малими загонами. Відтак, радянські каральні органи теж перебудувалися, і від великих блокад узимку 1946 р. перейшли до дій маневреними групами. Широко застосовуються новоутворені спецгрупи НКДВ–МДБ, які діяли під виглядом загонів УПА. Різко зростає кількість агентури на теренах, уражених повстанським рухом. Саме в цей період досяг піку депортаційний процес, остаточно ліквідовано Українську Греко-Католицьку Церкву, розгорнуто тотальній ідеологічний наступ у сфері духовного життя, спільними зусиллями СРСР і Польщі із Закерзоння примусово виселено в УРСР близько 800 тис. українців і ліквідовано повстанську групу “Сян”. Командування УПА здійснює часткову демобілізацію і посилює своїми вояками підпілля ОУН у краї. Кілька загонів проводять глибокий рейд на Захід, доносять світові правила про національно-визвольний рух в Україні.

У четвертому, заключному періоді (червень 1947 – середина 1950-х років) радянському режимові шляхом продовження масових репресій, депортаций десятків тисяч українців, проведенням колективізації села вдалося суттєво послабити сили опору. У цій ситуації керівництво визвольним рухом здійснює демобілізацію і з 1949 р. весь особовий склад УПА переходить у збройне підпілля. Децентралізовані вогнища опору ведуть тактику окремих диверсій, індивідуального терору, спрямованого на функціонерів радянської влади, працівників репресивних органів, а також місцевих жителів, запідохрещених у співпраці з органами МДБ, або відвертих прихильників режиму. З 1947 р. боротьбою з підпіллям ОУН і військовими формуваннями УПА займалися виключно органи державної безпеки, їх акції часто скеровані проти окремих осіб – керівників визвольного руху. У 1950 р. їм вдалося знищити командувача УПА генерала Р. Шухевича, а у 1954 р. – захопити його наступника полковника В. Кука. Але боротьба продовжувалася до кінця 1950-х років.

Отже, з перших днів повернення радянської влади у західні області України, перед сталінським керівництвом постало складна проблема боротьби з рухом, його організованою силою в особі УПА та підпільної мережі ОУН, яких підтримувало практично все шестимільйонне населення регіону. Водночас із процесом організації репресивного апарату органів НКВС і НКДБ та зосередження каральних частин і з'єднань на зайнятих землях,

структурні пропаганди і агітації центральних комітетів ВКП(б) та КП(б)У, обкомів партії розгорнули широкомасштабний ідеологічний наступ на ОУН та УПА. 12 січня 1944 р. з'явилося звернення “До населення тимчасово окупованих районів України” за підписом М. Хрущова, а також голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи і голови уряду Л. Корнійця: “Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог – зграя українсько-німецьких націоналістів. Всякі ці бандери, мельники, бульбівці, що продавши Гітлерові, допомагають йому приневолювати наш народ, нашу Україну”².

14 лютого того ж року величезним накладом в 300 тис. примірників опубліковано звернення Президії Верховної Ради та уряду УРСР “До учасників так званих “УПА” та “УНРА”. Його автори насамперед звинувачували ОУН і УПА у співробітництві з нацизмом, що було лейтмотивом усієї радянської наклепницької пропагандистської кампанії. “Кидайте оунівські банди! – закликали повстанців радянські провідники. – Рвіть всякі зв’язки з німецько-українськими націоналістами... Переходьте на бік чесних і самовідданіх борців за Радянський Союз”. Водночас вони обіцяли амністувати всіх, що “перейдуть на бік радянської влади, які широко і повністю порвуть всякі зв’язки з гітлерівцями-оунівцями, які широко і повністю зречуться всякої боротьби проти Червоної армії та радянської влади”. Насамкінець звернення наголошувало і загрожувало: “Червона армія, яка розгромила колосальну, добре озброєну німецьку армію, легко знищить мізерні, розпорощені й погано озброєні банди українсько-німецьких націоналістів”³.

Необґрунтовані звинувачення УПА у співробітництві з нацистами не сприймалися як населенням, так і вояками-повстанцями, які вели збройну боротьбу проти обох тоталітарних режимів. Незначний вплив мали й інші заходи влади ідеологічно-політичного характеру. Це спричинило ряд постанов, зокрема ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей України” і 22 грудня того ж року – “Про заходи допомоги західним областям України у справі поліпшення масово-політичної і культурно-просвітницької роботи”. У Києві було налагоджено масовий випуск видань антинаціоналістичного спрямування, наприклад, брошюри Д. Мануїльського “Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччині”. Ідеологічними заходами, спрямованими на західний регіон керував спеціально створений відділ ЦК КП(б)У⁴.

² Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі ЦДАГО України): Ф. 1. – Оп. 215. Центральний комітет Компартії України. Спр. 362. Арк. 13.

³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. – Київ; Торонто. 2001. – С. 80–85.

⁴ Павленко І. Радянський режим проти українського національно-визвольного руху в Західній Україні // Розбудова Держави. – 1999. – № 1/6. – С. 160–161.

Проте головна роль у боротьбі з визвольним рухом відводилася репресивно-каральній системі СРСР. Тоталітарний режим утверджувався насамперед силою зброї і масових репресій. Саме таким чином, вважав М. Хрущов, можна швидко вирішити проблему західного регіону, відтак 22 березня 1944 р. він оптимістично писав Сталіну: “Що стосується питання щодо українсько-німецьких націоналістична банд, то слід відзначити, що розмови про їх діяльність сильно перебільшені... Я впевнений, що ми скоро наведемо в цих районах порядок. Засоби, які ми просили для боротьби з бандами, ми отримаємо... Війська НКВС нам виділені й знаходяться в дорозі. Одна бригада зараз уже на підході до Рівного. Вже веде боротьбу з бандами виділена 1-м Українським фронтом кінна дивізія. Фронт виділив також 20 бронемашин і 8 легких танків. Коли ми отримаємо все, що нам відпустили, ми будемо мати усі можливості для розгрому бандерівсько-бульбівських банд”⁵.

Москва, яка отримувала інформацію про стан у західних областях України своїми каналами, перш за все від Центрального штабу партизанського руху, не поділяла оптимізму українського керівництва й розгорнула широкомасштабну організаторську роботу по формуванню сил для ліквідації українського націоналістичного руху. Згідно з наказом наркома внутрішніх справ СРСР Берії від 1 грудня 1944 р. створено Головне управління боротьби з бандитизмом НКВС СРСР на чолі з генералом А. Леонтієвим, якому були підпорядковані відповідні республіканські управління і відділи в обласніх управліннях НКВС Західної України. Основними функціями цих структур визначено керівництво репресивно-каральним апаратом, розробка планів і проведення чекістсько-військових операцій проти УПА, організація та використання винищувальних батальйонів⁶.

Усі силові наркомати України зосередили головну увагу на боротьбі з ОУН та УПА. Наркомат внутрішніх справ очолював генерал Василь Рясний. Він прийшов працювати в органи лише у 1937 р., а вже 1943 р. очолив наркомат УРСР. Виявив себе жорстоким керівником, вимагав від підлеглих широких репресій проти повстанців, підпільників та їх сімей. За діяльність в Україні отримав орден Червоного Прапора, а у 1946 р. був висунутий на посаду заступника міністра внутрішніх справ СРСР. Його посаду заступив генерал Тимофій Строкач, який водночас очолював Український штаб партизанського руху. Саме він був однім із ініціаторів використання партизанських частин для боротьби з УПА вже з вересня 1944 р. За “заслуги” отримав посаду міністра внутрішніх справ УРСР в 1946 р. Наркомом держбезпеки УРСР з 1944 р. був генерал Сергій Савченко. Прийшовши в органи в 1939 р.

⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 937. – Арк. 5–8.

⁶ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Кн. I. – Київ: Либідь-Військо України, 1994. – С. 258.

зробив стрімку кар’єру. Разом з Т. Строкачем у літку 1941 р. організував масові розстріли в'язнів у тюрях Львова й інших міст Західної України, коли без суду й слідства загинуло 15 тис. ув'язнених. 26 лютого 1945 р. постанова ЦК КП(б)У відзначала успішною працею по керівництву “організацією боротьби з українсько-німецькими націоналістами і виявленню підпілля ОУН Наркома внутрішніх справ УРСР т. Рясного, Наркома держбезпеки УРСР т. Савченка і заступника наркома внутрішніх справ УРСР т. Строкача”⁷.

Досвідчені енкаведисти очолювали обласні управління. Так, начальником Дрогобицького був призначений командир партизанського з’єднання генерал Олександр Сабуров, що працював в органах НКВС з 1938 р. У Рівному обласне управління очолював полковник В. Трубников, у Львові – В. Грушко. Повністю укомплектовано районні відділи НКВС і НКДБ, зокрема у Львівській області – усі 35. Обласні управління НКДБ очолювали полковники: Вороній (Львів), Крутов (Станіслав), Коломієць (Тернопіль), Майструк (Дрогобич), Цветухін (Рівне), Шестаков (Луцьк).

Оскільки у боротьбі за опанування західним регіоном влада робила ставку на силові методи, керівники областей і республіки постійно зверталися до Москви з проханням надіслати сюди якнайбільше військ. Ще у березні 1944 р. у листі до Сталіна М. Хрущов наголошував на тому, що “з метою прискорення ліквідації вказаних банд і оунівського підпілля та наведення порядку” в західних областях України необхідні великі збройні сили. Він пропонував, зокрема, “із кращих партизан, які вийшли із ворожого тилу, утворити в західних областях в кожнім районі загони НКВС у кількості 50–60 осіб кожен, які б несли гарнізонну службу і вели боротьбу з бандами... На 3 березня 1944 р. для цієї мети ми відбрали 1581 партизана і створили з них 19 загонів. Додатково до військ НКВС, які існують, виділити для західних областей України п’ять бригад внутрішніх військ НКВС, надати кожній бригаді 20 легких танків, 10 бронемашин, а для маневреності виділити бригадам по 50 автомашин... Відібрати в східних районах СРСР для НКДБ УРСР оперативних працівників – 2000, з них начальників районних відділів – 200, для НКВС УРСР – оперативних працівників 790, з них начальників районних відділів – 120”. Всього М. Хрущов просив 100 танків, 50 бронемашин і 250 автомашин “Студебеккер”⁸.

Керівництво СРСР не шкодувало сил для якнайшвидшого придушення національно-визвольного руху в Західній Україні. За підрахунками Івана Біласа, вже навесні–влітку 1944 р. тут було зосереджено велику кількість військ НКВС: у Волинській області – дивізія, три полки та бригада – всього 5285 вояків; Рівненській – дивізія та чотири бригади – 8754; Львівській – чотири

⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 16. – Особлива папка ЦК КП України. – Спр. 29. – Арк. 138–154.

⁸ Там же. Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 703. – Арк. 1–19.

бригади та кінний полк – 6525; Тернопільській – три бригади – 3057; Станіславській – бригада – 1328 вояків. Всього у названих областях – 26304 осіб. Крім того, планувалося терміново перекинути з Північного Кавказу до осіб. Крім того, планувалося терміново перекинути з Північного Кавказу до осіб. Крім того, планувалося терміново перекинути з Північного Кавказу до осіб.

Якщо проаналізувати дислокацію цих частин, виявиться, що їх підрозділи на 9 жовтня 1944 р. були майже в усіх районних центрах і багатьох селах. Зокрема, у Волинській області – в 32-х населених пунктах, Рівненській – у 38. У Львівській області підрозділи (батальйони і роти) розміщалися таким чином: 25 стрілецька бригада – Буськ (165 вояків), Новий Яричів (347), Милятин (90), Куликів (88), Золочів (276), Поморяни (182), Камінка Струмилова (222) Добротвір (107); 17 стрілецька бригада – Львів (698) Новий Яричів (237), Буськ (171), Красне (128), Золочів (134), Милятин (143), Перемишляни (374), Радехів (558); 18 стрілецька бригада – Глиняні (622); 24 стрілецька бригада – Бібрка (621); 18 кінний полк – Броди (249), Олесько (139), Підкамінь (129), Станіславчик (123).

Крім того, в боротьбі з УПА брали активну участь інші частини НКВС, зокрема прикордонні, які після виходу на державний кордон наприкінці 1944 р. дислокувалися на території Волинської, Львівської та Дрогобицької областей, зокрема: 3-й резервний прикордонний загін у Самборі (1398 бійців), 98-й прикордонний загін у Любомилі (1694), 90-й прикордонний загін у Володимирі-Волинському (1694), 2-й прикордонний загін у Сокалі (1694), 88-й прикордонний загін у Раві-Руській (1694), 89-й прикордонний загін у Мостиськах (1694), 93-й прикордонний загін у Добромулі (2286)¹⁰.

Залучалися до боротьби з УПА також частини НКВС охорони залізничних доріг, зокрема з 32-ї дивізії: 62-й стрілецький полк у Львові (1813 бійців), 117-й полк у Рівному (2094), 154-й полк у Станіславі (2149). Батальйони, звичайно, дислокувалися на вузлових і більш-менш крупних станціях Красне, Здолбунів, Ходорів, Ковель, Стрий та ін. За підрахунками дрогобицького історика Михайла Сеньківа наприкінці 1944 р. в Західній Україні було близько 200 тис. вояків внутрішніх військ та винищувальних батальйонів¹¹.

Перші організовані широкі силові заходи радянського режиму проти УПА розгорнулися навесні 1944 р. Для організації крупних чекістсько-військових операцій та інших акцій в березні 1944 р. у Рівному створено оперативний штаб наркомату внутрішніх справ СРСР. Л. Берія надіслав до Рівного наркома Сергія Круглова, а також досвідченого спеціаліста з українських справ, колишнього наркома внутрішніх справ УРСР у 1939–1941 рр. і

⁹ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 ... Кн.1. – С. 177.

¹⁰ Там же. – С. 179–181.

¹¹ Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація (40–поч. 50-х рр. XX ст.). – Львів, 2002. – С. 96.

організатора масових репресій, розстрілів і депортацій українців, заступника наркома внутрішніх справ СРСР генерала Івана Серова. Разом з ними прибула потужна група офіцерів НКВС СРСР на чолі з генералом І. Головльовим із завданням вивчити ситуацію в регіоні, спільно з НКВС УРСР розробити генеральний план ліквідації УПА і надати допомогу місцевим структурам у його реалізації. Для організації і проведення чекістсько-військових операцій та агентурно-оперативної роботи створено два керівних центри. Один із них – у Львові очолив безпосередньо нарком В. Рясний. Його територія охоплювала Львівську, Дрогобицьку, Станіславську і Чернівецьку області. У підпорядкуванні Рясного були: в повному складі 17-та стрілецька бригада, а також по два-три батальйони 18, 19, 23, 24 та 25-ї бригад НКВС, кілька окремих батальйонів та 18-ий кінний полк, – всього близько 16 тис. солдатів. Крім того, для В. Рясного терміново перекинуто із Росії два стрілецькі полки та окремий батальйон енкаведистів¹².

Інше угруповання із штабом у Рівному очолив Т. Строкач. Для організації і проведення операцій проти УПА на території Рівненської, Волинської і Тернопільської областей він отримав у повному складі 16 і 21-шу стрілецькі бригади, 9-ту дивізію НКВС трохи полкового складу та шість окремих батальйонів – близько 13 тисяч вояків¹³.

Важливу роль в боротьбі з Повстанською армією становило керівництво, а в Україні – М. Хрущов і Т. Строкач відводили вищколеним з'єднанням радянських партизан. Для цього вони мали певні вагомі підстави: по-перше партизани вже мали досвід бойових дій проти УПА, оскільки саме для цього були перекинуті на Волинь і Полісся, по-друге, пристосовані для маневрових дій у лісовій місцевості й добре орієнтувалися в регіоні. Ще 15 липня 1943 р. ЦК КП(б)У вимагало: “Усім партизанським загонам більш активно вести боротьбу з націоналістичними організаціями. У листівках і усній агітації викривати українсько-німецьких націоналістів, як агентів Гітлера. Засилати у націоналістичні формування і організації спеціально підготовлених людей для розкладу націоналістичних банд”¹⁴. У шифротелеграмі командиром партизанських з'єднань А. Одусі та П. Кузовкову Т. Строкач 14 січня 1944 р. наказував: “Виконуйте поставлені завдання. По дорозі слідування громіть націоналістів”¹⁵.

21 січня 1944 р. партизанські командири О. Федорів і В. Дружинін надіслали М. Хрущову і Т. Строкачу велику за обсягом детальну Доповідну записку про історію створення УПА, її структуру, політичну спрямованість

¹² Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 ... Кн.1. – С. 263–264.

¹³ Там же. – С. 265.

¹⁴ ЦДАГО України: Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 25. – Арк. 72.

¹⁵ ЦДАГО України: Ф. 62. – Оп. 1. – Український штаб партизанського руху. – Спр. 1476. – Арк. 41.

і бойову діяльність. Насамкінець вони пропонували “зберегти 2–3 партизанські з’єднання в західних областях України після проходу Червоної армії для очистки території від націоналістичних банд”¹⁶. Подібні пропозиції висловлювали також командири інших партизанських з’єднань. О. Сабуров у радіограмі від 12 лютого 1944 р. в Український штаб партизанського руху наполягав залучити до боротьби з УПА з’єднання, які після просування фронту на захід залишаться на території Західної України. П. Вершигора вважав, що саме радянські партизани зможуть більш ефективно боротися з Повстанською армією, оскільки знайомі з її тактикою¹⁷. Штаб партизанського руху належним чином реагував на пропозиції. Вже 9 лютого 1944 р. з’єднання І. Шитова і С. Маликова отримали наказ: “Готовтесь до виходу у західні області”¹⁸.

Партійне керівництво західних областей теж усвідомлювало, що залучення партизанських частин дастє можливість ефективніше вести боротьбу з УПА. 5 березня 1944 р. секретар Рівненського обкуму В. Бегма у листі до М. Хрущова наполегливо просив: “Для посилення боротьби з бандами в лісах і насадження радянського активу в районтах області прошу повернути колишнє мое з’єднання партизанських загонів Федорова-Кізя, яке сформоване головним чином з людей лісної частини Рівненської області. З’єднання Федорова-Кізя все рівно стоїть в тилу Червоної армії і далі навряд чи піде, знаходиться в лісах Рафалівського району і нічого не робить”¹⁹.

Процес передачі партизанських частин у розпорядження НКВС УРСР для залучення їх до бойових дій проти УПА розгорнувся влітку 1944 р. 18 серпня Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення: “Партизанську дивізію ім. Двічі Героя Радянського Союзу Ковпака С. А., яка виконала бойові завдання, поставлені перед нею Центральним Комітетом КП(б)України по боротьбі з німецькими окупантами в глибокому тилу противника, передати у повному складі (3000 бійців), засобами зв’язку та майном Народному комісаріатові внутрішніх справ УРСР для проходження подальшої служби використовуючи її в першу чергу для найскорішої ліквідації націоналістичних банд”²⁰.

20 жовтня 1944 р. М. Хрущов підписав постанову ЦК про скорочення штатів Українського штабу партизанського руху. Згідно з нею, прийнято рішення всі партизанські загони при виході з ворожого тилу передавати НКВС

¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, МДБ-КДБ. 1943–1959. – Кн. 1: 1943–1945. – Київ; Торонто, 2002. – С. 127–132.

¹⁷ Там же. – С. 156.

¹⁸ ЦДАГО України: Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1480. – Арк. 172.

¹⁹ Там же. Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 930. – Арк. 63–67.

²⁰ Там же. Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 27. – Арк. 111–113.

України. Насамперед, це стосувалося з’єднань С. Маликова та І. Шитова. Для укомплектування Управління по боротьбі з бандитизмом НКВС УРСР передавалася велика група офіцерів партизанського штабу²¹.

Втім, майже всі з’єднання вже до цих постанов брали активну участь у бойових діях проти УПА. Зокрема, у березні 1944 р. особисто М. Хрущов затвердив план ліквідації частин УПА на території Житомирської, Рівненської, Тернопільської та Кам’янець-Подільської областей. Крім військ НКВС і НКДБ, у так званих чекістсько-військових операціях були використані з’єднання радянських партизан: С. Олексенка (1370 бійців), О. Федорова-Кізя (1460), А. Одухи (2400) та інших загонів загальною кількістю близько 8000 вояків²².

Значну роль у боротьбі з оунівським підпіллям та військовими формуваннями УПА відіграво утворене ще у квітні 1943 р. Головне управління контррозвідки Наркомату оборони СМЕРШ (найменування “Смерть шпигунам” запропонував особисто Сталін), яке мало свої структури від фронту до полку. Головним чином вони займалися виявленням та арештами членів ОУН і вояків УПА, а також баз їх постачання, зокрема зброї. Не маючи власної агентури серед місцевого населення, СМЕРШ застосовував тактику облав і масових арештів. Потім, як слухно зауважував автор виданої у Москві книги “Повстанческая армия: тактика борьбы” Сергій Ткаченко “костоломи із контррозвідки вибивали потрібну інформацію. При цьому домагалися певного результату, оскільки на західноукраїнських землях практично не було села не пов’язаного з підпіллям або повстанцями”²³.

Архівні документи рясніють майже щодennimi звітами про бойові операції, арешти підпільників ОУН, проведення мобілізації місцевого населення до війська. За підрахунками Ю. Киричука, лише у квітні 1944 р. відділи контррозвідки (СМЕРШ) і частини охорони тилу 1-го Українського фронту провели проти ОУН та УПА 444 операції, які охоплювали 270 населених пунктів Волині і північної частини Тернопільщини. Слід відзначити, що їх ефективність була неоднозначною. За свідченням радянської сторони повстанці втратили 260 бійців, тобто менше, ніж по два за одну операцію. Щоправда дев’ять тисяч осіб затримано для перевірки²⁴.

У боротьбі з УПА активну участь брали прикордонні війська, які підпорядковувалися НКВС СРСР і рухалися за фронтом до виходу на державний кордон. Так, наприклад, у період стабілізації фронту (квітень–липень 1944 р.) прикордонниками здійснено 68 нападів на частини УПА в північних

²¹ Там же. Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 27. – Арк. 213–216.

²² Там же. Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 920. – Арк. 1–3.

²³ Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Мінськ; Москва, 2000. – С. 30.

²⁴ Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – С. 154–155.

районах Волинської та Рівненської областей. Активно діяли вони й у полосі 4-го Українського фронту – на території Тернопільщини й Станіславщини, де, за їх звітами, ліквідовано 30 повстанських підрозділів²⁵.

Таким чином, в західних областях України радянський режим у короткому часі утворив потужний репресивно-каральний апарат, який у боротьбі з УПА та оунівським підпіллям опирався на значні військові сили НКВС і НКДБ, радянських партизанів, прикордонних військ НКВС, збройні формування із місцевого населення та частини Червоної армії й новоутворених військових округів. Маючи в руках такі потужні сили, під впливом оптимістичних заяв керівництва УРСР, зокрема М. Хрущова, який обіцяв Сталіну покінчити з УПА до 15 березня 1945 р., Москва розраховувала у короткий термін шляхом військових операцій розгромити УПА як головну перепону для утвердження радянського режиму на західноукраїнських землях. Однак і Москва, і Київ не усвідомлювали, що визвольний рух не цих теренах ґрутувався на високій ідеальності і патріотичних прагненнях народу, повстанців і оунівського підпілля до незалежності України, їх широкій підтримці суспільством. Саме це зумовило довготривалість боротьби. “Українська Повстанча Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі, – наголошувало командування ще у серпні 1943 р. – знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних, самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв’язку національного і соціального питання в цілому світі”²⁶.

²⁵ Кентій А.В. Українська Повстанська Армія в 1944–1945 pp. – Київ, 1999. – С. 145

²⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 1. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 1. Початки УПА. Документи і матеріали. – 3-те вид. – Торонто, 1989. – С. 126

Олександр Пагір

(асpirант, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

КОНФРОНТАЦІЯ МІЖ УПА ТА УГОРСЬКИМИ ОКУПАЦІЙНИМИ ВІЙСЬКАМИ НА ВОЛИНІ У БЕРЕЗНІ-ВЕРЕСНІ 1943 РОКУ

Відносини між УПА та угорською королівською армією на завершальному етапі Другої світової війни у вітчизняній та зарубіжній історіографії висвітлені недостатньо. Зокрема, це стосується збройного протистояння між українськими повстанськими силами та угорськими окупаційними військами на території Західної і частково Правобережної України у 1943–1944 pp. Зосередження уваги істориків лише на переговорних практиках між УПА та угорською армією не здатне сформувати цілісної історичної картини складних і доволі неоднозначних стосунків між двома сторонами, які стали складовою частиною українсько-угорських відносин в роки Другої світової війни.

Дана розвідка присвячена проблемі збройного протистояння між угорськими окупаційними військами та УПА на території Волині у березні-вересні 1943 р. Викоремлення даного періоду обумовлюється тим, що саме в цей час спостерігається помітна активізація українського націоналістичного підпілля, яке перейшло до стадії переформування власних військових відділів у повстанську армію, яка стала вагомим військово-політичним фактором в регіоні та вступила в активну збройну боротьбу з Німеччиною та її союзниками у тилу Східного фронту. Під терміном Волинь розумімо історичну територію Волині, яка включає в себе сучасні Волинську, Рівненську, Житомирську, а також північні райони Тернопільської області. Мета статті полягає у тому, щоб акумулювати всі наявні дані про збройні сутички та бої українських повстанців проти угорських окупаційних військ на території Волині у зазначеній період та визначити яким чином фактор протистояння впливув на подальші відносини між двома сторонами. До вказаної проблеми побіжно звертався у своїй праці польський історик Г. Мотика¹. Однак автор, зважаючи на обмежену джерельну базу дослідження даної проблеми, не зміг подати усіх фактів повстансько-угорської військової конфронтації у вказаній час.

За даними угорських істориків, в роки Другої світової війни військове та політичне керівництво Угорщини під тиском Берліна відправляло для

¹ Motyka G. Ukrainska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii; Institut Studiów Politycznych PAN/ Grzegorz Motyka. – Warszawa: Oficjalna Wydawnicza Rytym, 2006. – S. 271–280.